

EGY FASISZTA POLITIKUS – EGY POLITIKUS FASISZTA (Ormos Mária: Mussolini, Bp. 1987. Kossuth)

A magyar történettudományból a hetvenes évekig hiányoztak azok a művek, melyek a fasizmust a maga komplexitásában, azaz társadalmi, politikai, gazdasági viszonyait egyaránt feltárva vizsgálták. Az addig megjelent művek főleg a politikatörténetre koncentráltak. Hiányzott az egyes fasiszta típusú diktatúrák közötti különbségek feltárása is. A fasizmus kutatás előrehaladását gátolták a második világháború sokkoló, főleg érzelmi elutasításban megragadható utóhatásai is, valamint azok a politikai megfontolások, melyek nem tartották szükségesnek a dimitrovi értékelés revízióját. Ezekből adódóan árnyalt fasizmuskép sem alakulhatott ki.

A hetvenes évek elején azonban jelentkezett egy olyan új irányzat a magyar fasizmuskutatásban, mely céljául egy hitelesebb fasizmuskép feltárását tűzte ki. Az első lépést ebben az irányban Vajda Mihály tette meg, aki "A fasiszta diktatúra funkciói" című tanulmányában a fasizmus elméleti kérdését tárgyalva szállt szembe a hagyományos koncepcióval. Berend T. Iván és Ránki György századunk húszas-harmincas éveinek gazdasági helyzetét elemezve újabb adalékokat nyújtottak a kialakuló képhez. Ormos Mária és Incze Miklós Európai fasizmusok című könyvükben felhasználva az említett elméleti és gazdaságtörténeti kutatásokat, egy új, teljes fasizmusképet nyújtottak. E szerzők munkáiban az a legfontosabb közös vonás, hogy a fasizmust, mint a polgári liberális állam válságából kivezető egyik utat szemlélték és komplex elemzéseket adtak mind az adott válságról, mind pedig magáról a fasizmusról. Ebbe a sorba illeszkedik be Ormos Mária Mussolini monográfiája is.

A könyv alcíme: politikai életrajz, s arról, hogy mit kell ez alatt értenünk, a szerző a mű előszavában így fogalmaz: "Végülis e vizsgálat középpontjában egy személyiségnek a hatalomhoz és az ideológiához való viszonya áll, ami természetszerűleg magában foglalja a hatalom és az ideológia egymás közti viszonyát e személyiség szempontjából." Ez az a momentum, amely ezt a művet minden eddigi, az olasz fasizmusról Magyarországon megjelent munkától megkülönbözteti. Mussolini személyiségének vizsgálata azonban olyan kérdés, amely nélkül az olasz fasizmusról átfogó képet alkotni lehetetlenség. E témán belül Ormos két olyan kérdést tárgyal, amelyekkel a korábbi magyar szakirodalom szinte egyáltalán nem foglalkozott. Az első, amely egyébként a mű első fejezetét alkotja, Mussolini *szocialista korszaka*. A teljes Mussolini-kép megalkotásához e korszak két szempontból is fontos adalékokat nyújt. Az

egyik az, hogy a fasiszta vezér szocialista korszakában szerzi meg azokat a legfontosabb ideológiai ismereteket, – Georges Sorel forradalmi szindikalizmusán keresztül egészen Marx nézeteiig – amelyeket később saját politikai céljainak megfelelően összeötvözve beépít fasiszta ideológiájába. Szocialista korszakának megismerése abból a nézőpontból is fontos, hogy már itt kibontakoznak Mussolininek azok a jellemvonásai, amelyek később is meghatározzák politikai cselekvéseit: a határtalan voluntarizmus, érvényesülési- és hatalomvágy. A szerző külön kiemeli, hogy ezek mellett a fasiszta vezér egyik legfontosabb tulajdonsága a mindenkori kompromisszumra való hajlama és taktikai érzéke volt, enélkül ugyanis – a megfelelő teoretikus felkészültség hiánya miatt – sohasem lehetett volna belőle kiemelkedő politikus.

A második fontos kérdéskör, melyet Ormos Mária műve vezérfonalának választ, *Mussolini és a fasizmus viszonya*. A fasizmussal foglalkozó korábbi munkák ezzel a kérdéskörrel alig foglalkoznak, meghagyva bennünket abban a tévhitben, hogy Mussolini – hasonlóan más fasiszta típusú mozgalmak vezetőihez – jelentéktelen személyiség volt, akit a fasizmus hulláma dobott fel magas pozíciójába. Ezzel szemben, mutat rá Ormos, az olasz fasiszta mozgalom mind ideológiáját, mind politikai cselekvésének fő irányát tekintve Mussolini "alkotása" volt. Elméletének igazolására a fasizmus megszületésének vizsgálata során talál érveket, ahol megállapítja, hogy teljes egészében Mussolinié az érdem, hogy felfedezi a frontról visszatérő, helyüket nem találó, meghatározatlan elemeket, akiket saját politikája szolgálatába tud állítani. Ezt támasztja alá a Matteotti – ügy nyomán kirobbant válság elemzése is. Ekkor ugyanis Mussolini jelentős pozíciókat vesz magán a fasiszta párton belül. Akad olyan csoport, amely szívesebben látott volna erélyesebb vezetőt a párt élén. Ennek ellenére Mussolini meg merte kockáztatni a kivárás taktikáját és az idő őt igazolta. A fasiszta párton, és annak intranzigens szárnyán belül is világossá vált, hogy Mussolinin kívül nincs még egy olyan jelentős személyisége a pártnak, aki a siker reményében tovább tudná vezetni a mozgalmat.

Ormos Mária új álláspontot képvisel az *olasz fasizmus uralomra jutásának* kérdése kapcsán is. Az eddig elfogadott "hivatalos" magyar értékelés szerint (lásd. Kis Aladár) az olasz nagyburzsoázia szocialista forradalomtól való félelmében fordul Mussolinihez. A fasiszta pártot pedig úgy ábrázolta, mint amelynek tevékenysége a squadrista terrorban merült ki.

Kihagyva így az elemzésből a fasiszta vezérnek a hatalom megszerzésére irányuló manővereit. Ezzel szemben már Vajda Mihály megállapította, hogy az olasz polgári liberális állam válságából kivezető egyetlen, minden tekintetben kielégítő úthoz, Olaszország szocialista átalakításához a feltételek több szempontból sem voltak adottak. Maga a munkásmozgalom nem volt

sem elég érett, sem elég egységes ahhoz, hogy forradalmát véghez vigye. Ezen felül az ország iparosítása még csak a kezdeteknél tartott, és így szervezett ipari munkásság csak az északi területeken volt. E munkásszervezetek, értve ezalatt a szocialista pártot és a szakszervezetet (CGL) nem tudtak megfelelő együttműködést kialakítani Dél parasztszervezeteivel. Vajda úgy látja, hogy az olasz burzsoázia számára két lehetőség kínálkozott. Az egyik az, hogy szövetezik a nagybirtokos réteggel. Ez a szövetség azonban minden bizonnyal gátolta volna az ipar gyors és nagyarányú fejlesztését. A másik, hogy szövetezik a fasiszmissal, és így lemondva a politikai hatalomról, az ipar fejlesztését tűzi ki legfőbb célul. Ormos Mária koncepciójának – amely közelebb áll Vajdáéhoz mint Kiséhez – újszerűsége abban áll, hogy több szempontot figyelembe véve, részletesen elemzi a politikai és társadalmi tényezőket és így teljesebb képet tud nyújtani a fasiszta hatalomátvétel jellegéről. Részletesen elemzi, az olasz liberális giolittiánus politika válságát, kitérve arra a fontos tényezőre, hogy ez a válság olyan súlyos politikai zűrzavarral járt együtt, ami lehetővé tette Mussolininek, hogy az egymással szembenálló erőket egymás ellen kijátszva maga szerezzék meg a hatalmat. Ezzel kapcsolatban részletesen elemzi Mussolininek azt a taktikáját, amely a válság elmélyítésére és minél hosszabb ideig való elhúzására irányult.

Megvizsgálja a kérdést a király – III. Viktor Emmanuel – szempontjából is, aki kezdetben azt a nézetet hangoztatta, hogy nem fog engednie fasiszta terrornak, majd belátva azt, hogy az cél a választás elé került, hogy vagy kinevezi Mussolinire vagy katonai diktatúrát vezet be, inkább az előző megoldáshoz folyamodott. Részletesen tárgyalja ezeken kívül a munkásmozgalmak helytelen stratégiáját is. Megállapítja, hogy az 1919–20-as alulról jövő gyárfoglaló mozgalmak leszerelése, és a mozgalmi harcok parlamenti frakciópolitikává alakítása hibás lépés volt, mert így a szocialista párt maga nyújtott lehetőséget a burzsoáziának arra, hogy a népmozgalmakat parlamenti taktikázással szerelje le. Hibás lépésnek tartja az 1922. augusztus végén kibombolt általános, ún. törvényességi sztrájkot, mert ez lehetővé tette a fasiszta vezérnek azt, hogy a squadrista terrort újjáélesztve a burzsoázia szemében újra mint a szocialista zavargások elfojtója tűnjön fel. A polgári körök fasiszmushoz való viszonyának ismertetése során teszi meg Ormos azt a nagyon fontos megállapítást, hogy a nagypolgárság Mussolini mozgalmát mindenképpen ideiglenesnek tekintette, mivel nem tartotta összeegyeztethetőnek Mussolini taktikájának két ágát, azaz úgy látta, hogy előbb – utóbb szakítania kell a terrorral, ha parlamenti pozícióit meg akarja őrizni. Erre az ideiglenesség-képzetre építeni a fasiszmus támogatását hibás lépésnek bizonyult, mert Mussolini "formulák nélküli" taktikájában jól megférte együtt az illegális terrorista vonal a

parlamentari politikával és felelősségét az előbbivel kapcsolatban minden alkalommal át tudta hárítani, vagy a szocialistákra, vagy saját pártjának intranzigens szárnyára. A burzsoázia kénytelen volt elfogadni a fasiszta államot, számára is negatív következményeivel együtt. Annak gazdasági intézkedései ugyanis az olasz ipar fellendítését tűzték ki célul.

A *totális diktatúra* kiépítésével kapcsolatban Vajda Mihály megállapítja, hogy a fasizmusnak és Mussolininek is az volt a végső célja, hogy megszerezze a teljes hatalmat, és ezt a totális diktatúra megvalósításával el is érték. Vajda nagyfokú éleslátásról tesz tanúbizonyságot, amikor rámutat arra, hogy a teljes hatalommegszerzésével a Duce elérte célját, így politikai cselekvéseinek legerősebb motivációja megszűnt. Eből azt a következtetést vonja le, hogy a fasizmusnak, mivel törekvéseinek csúcspontját elérte, és újjáalakulni nem volt képes, szükségképpen meg kellett indulnia a lejtőn. Ormos Mária ezzel szemben azt állítja, hogy Mussolini a belpolitikai lehetőségek kimerülése után továbblépett. Politikai cselekvésének mozgatórugója ezek után az lett, hogy a fasizmus eszméit egész Európában népszerűvé és sikeressé tegye. Ekkor fogalmazza meg az ún. birodalmi politika eszméjét.

Ez az expanzív politika azonban a *fasizmus bukásához* vezetett. Az olasz fasizmus kutatói nagyjából egyetértenek abban, hogy a Duce a rendszer sorsát akkor pecsételte meg véglegesen, mikor a hitleri Németországhoz csatlakozott. Mint Ormos megállapítja, Mussolini terjeszkedési politikájához szövetséget keresve, szükségszerűen jutott el a német birodalomhoz, mivel Angliában és Franciaországban nem található támogatóra sem gyarmatpolitikájához, sem közép-kelet-európai és balkáni érdekeltségeinek kiterjesztéséhez. Ennek ellenére tett erőtlén kísérleteket Anglia szövetségének elnyerésére, mivel sem személyes gőgje miatt, sem a belpolitikai viszonyokra tekintettel nem engedhetne volna meg magának azt, hogy Hitler mellett a másodhegedűs szerepét játssza. Ránki György a németekhez való csatlakozás kapcsán kifejti, hogy a német hegemonia kialakulását megakadályozni kívánó gyenge kísérleteknek el kellett bukniuk, mert hiányzott a Németországot ellensúlyozni tudó gazdasági és politikai erő. Így Mussolininek a német szövetségbe kényszerülése – ahogyan Ormos Mária rámutat – egyben azt is jelentette, hogy kicsúszott a kezéből az események irányítása. A gazdasági erő említett hiánya pedig fokozatosan külpolitikai önállóságának teljes feladásához vezetett. A sorozatos háborús kudarcok nyomán a fasiszta párton belüli szakadás és a demokratikus erők fellépése végülis formálisan megfosztják hatalmától.

A munka befejező részében a szerző leírja, hogy Mussolini ugyan megkísérli még a fasiszta állam újjáépítését, de ezek a kísérletek már nem az energikus, mindig megújulni és alkalmazkodni kész politikus próbálkozásai,

hanem egy olyan emberé, aki a német érdekek kiszolgálójává alacsonyodott, és eközben hitét és meggyőződését veszítette.

A könyvet jól tagolt és gazdag jegyzetanyag zárja, melynek gerincét a Mussolini Összes műveiből vett idézetek adják, de amely utal a témára vonatkozó majd minden jelentősebb feldolgozásra is.

TÓTH PÉTER

HÍREK – RÖVIDEN

Greksza Attila kivált az "AETAS" szerkesztőségéből. Indoklásul egyéb elfoglaltságaira hivatkozott. Az "AETAS"-KÖNYVEK sorozatban megjelenő "Válogatás az Annales történéseinek munkáiból" c. kötetet továbbra is szerkeszti. Az eddigi munkáját köszönjük.

Megjelent a KLTE Közművelődési Bizottsága kiadványának, a **Határnak** a 4. száma. A szerkesztőség ebben a számban közli az "Egyetemi és főiskolai folyóiratok szerkesztői találkozájának" az anyagát. Az 1987. április 16-17. lezajlott találkozón a szegedi *Harmadkor* és "AETAS" szerkesztői közül is jelen voltak, és hozzászóltak az ott felvetett témákhoz. Takács József (*Harmadkor*) "A nyolcvanas évek művészeti situációja", Bárdi Nándor pedig a történész-képzés helyzetéről, történetírásunk néhány problémájáról tartott előadást.

Husztai József születésének századik évfordulója alkalmából 1987. október 22-én tudományos ülészakot rendeztek a JATE Bölcsészettudományi Karán. Az ülészak elnöke, Szádeczky Kardoss Samu professzor volt. Az elhangzott tizennégy előadást a JATE Klasszika-Filológiai, Ókortörténeti, Régi Magyar Irodalom és a Középkori Magyar Történeti tanszék munkatársai tartották.

A JATE Társadalomtudományi Köre szervezésében 1987. őszén több előadásra került sor. Az elhangzott előadások: Király Zoltán: *Parlamentarizmus-Magyarország 1987* (beszélgetés), Ud.: *Parlamentarizmus és reform egy képviselő szemével*, Somogyi Ferenc: *Mennyit ér egy diplomás* (Az értelmiségi tőke értéke a társadalmunkban), Körösnéyi András: *A magyar értelmiség szellemi-politikai tagoltsága*. Az előadásorozat 1988. tavaszán több új témában tovább folytatódik.

November 10-11-én rendezték meg Szegeden a Móra Ferenc Múzeum Kezdeményezésére és szervezésében "A magyarországi értelmiség a XVI-XVII. században c. konferenciát. Az előadók között voltak Benda Kálmán, Bitskey István, Kubinyi András, Makkai László, Püspöki Nagy Péter (Pozsony), Péter Katalin, Szakály Ferenc és R. Várkonyi Ágnes is. A következő számunkban részletesen beszámolunk a konferenciáról.

Szerkesztőségünk meghívására 1987. október 22-én és 23-án Szegedre látogatott a Münchenben élő Bogyay Tamás professzor, aki a középkori művészettörténet nemzetközileg is elismert szakembere. A Szegeden töltött kettő nap során találkozott Kristó Gyula professzorral és a Középkori Magyar Történeti Tanszék munkatársaival. A Móra Ferenc Múzeum vezetői bemutatták Bogyay professzornak a múzeumot és annak történelemmel, régészettel foglalkozó munkatársait. Szerkesztőségünk külön is köszönetet mond a múzeum igazgatójának, dr. Trogmayer Ottónak és a történelmi osztály vezetőjének, dr. Zombori Istvánnak, akik segítettek szerkesztőségünknek Bogyay Tamás programjának kialakításában. A professzor a két nap alatt kettő előadást tartott: *"A domonkosfai kőoroszlántól a szegedi kőbárányig"* és *"Nyugati és keleti hatások a magyar koraközépkor művészetében"*. Bogyay Tamás életútjáról, tudományos munkásságáról hosszabb interjút közöltünk az "AETAS" 5-ös számában. Itt megtalálható a professzor tudományos publicisztikájának bibliográfiája is.

Megjelent az ELTE Jogász Társadalomtudományi Szakkolégiuma kiadványának, a Századvégnek a 3. száma. A közölt tizenegy tanulmány között szerepel L. Nagy Zsuzsa régóta íróasztalfiókban heverő *Trianon és a magyar társadalom* c. esszéje. Komoróczy Géza és Litván György írásai Polányi Károly történeti utópiáját, másrészt viszonyát a magyar politikához vizsgálják. Révész Sándor a NÉKOSZ-ról, Miszlivetz Ferenc az európai integráció esélyeiről, Fellegi Tamás László és Orbán Viktor pedig az 1980–82 közötti lengyelországi ellenzéki mozgalmakról írtak tanulmányt. A Századvég 3. számát –immár hagyományteremtően– hosszab szövegválogatás zárja, amelyben a manapság kevesek által ismert, a Horthy-korszak kiemelkedő szociáldemokrata teoretikusának, Mónus Illésnek a publicisztikájából közölnek 22 írást. Szerkesztőségünk ezúton is felhívja a Századvég szerkesztőinek figyelmét, hogy a kiadványhoz Szegeden nem lehet hozzájutni.

1987. nyarán védte meg a szegedi egyetem Bölcsészettudományi Karán Béres Mária *"Régészeti adatok Csongrád megye Árpádkori településtörténetéhez"* c. bölcsészdoktori értekezését. A bíráló bizottság elnöke Kristó Gyula professzor volt.

Az "AETAS" 7-es száma már számítógépes fényszedő rendszerrel készült. Ez lehetővé tette lapunk tipográfiájának javítását. Szerkesztőségünk köszönetet mond dr. CSAPO BALÁZSNAK és GONDA ISTVÁNNAK, az ADATREND Kiszövetkezet munkatársainak, akik segítsége nélkül ezt a változást nem tudtuk volna végrehajtani.

HIBAIGAZÍTÓ AZ "AETAS" 6. (1987/2.) SZÁMÁHOZ

Az "AETAS"-6-ban sajnálatosan több értelemzavaró hiba került, amire a szerzők utólag felhívták a szerkesztők figyelmét. A figyelmetlenségünkért az olvasóink és a munkatársaink elnézését kérjük! Az alábbiakban a hibátlan változatokat közöljük.

41. o. (Berend Nóra tanulmánya): A lap alján a XXX után következő, a japán történelem korszakolásában létező eltérő nézetek okát magyarázó mondat helyesen: "Ezek az eltérések attól függenek, hogy melyik eseményt vesszük alapul, mint a korszak kezdetét."

70. o. (Löffler Tibor tanulmánya): a jegyzetapparátusból kimaradt a 34-es jegyzet. A 34-es szám alatt ugyanis a 35-ös jegyzet szövege olvasható. A 34-es jegyzet szövege a következő: Az értékviszony lényegének megjelenéséről lásd Gedeon Péter "Árugazdaság és politika" c. könyvét.

107. o. (Bemutatjuk Váczy Péter professzort): Váczy professzor önéletrajzában Jakubovich Elemér neve rosszul /Jakuvich/ szerepel.

147. o. (Bárdi Nándor: *A példaadás tudatossága* c. ismertetése Fábíán Ernő könyvéről) A cím alól elmaradtak az ismertetett könyv bibliográfiai adatai. Ez már csak azért is fontos, mert Fábíán könyvét annak kiadása után hamarosan hatósági úton visszavonták. Fábíán Ernő: *A példaadás erkölcsse*, Bukarest, Kritérion KK. 1984. 271 p.